

PSIXOLINGVISTIK TERMINLARNI TARJIMA QILISHDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISH YO'LLARI

Ochildiyev Tolibjon Ravshanbek o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Dotsent, filologiya fanlari doktori (DSc),

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya. Ushbu ishda ingliz tilidan o'zbek tiliga psixolingvistik atamalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Psixolingvistika sohasining terminologiyasi ko'pincha ingliz tilida shakllangan bo'lib, ularni o'zbek tiliga to'g'ri va aniq tarjima qilish zarurati tug'iladi. Adabiyotlar tahlili terminlarni tarjimada ko'p ma'nolilik, ekvivalent topish qiyinligi, mahalliylashuv kabi muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Tahlil qismida bunday muammolarning turlari misollar bilan muhokama qilinib, ularni hal etish uchun atamalarni standartlashtirish, izohli lug'atlar tuzish va mutaxassislar hamkorligini yo'lga qo'yish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: *Psixolingvistika; termin tarjimasi; terminologiya; ko'p ma'nolilik; ekvivalent; mahalliyashtirish; o'zlashma atamalar.*

KIRISH

Psixolingvistika – til va inson ruhiy jarayonlari o'zaro aloqasini o'rganuvchi fan bo'lib, uning o'ziga xos ilmiy terminlari shakllangan. Bugungi globallashtirish davrida bu sohada ilmiy tushunchalarni o'zbek tilida to'g'ri ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida yaratilgan psixolingvistik atamalarni ona tilimizga tarjima qilish jarayoni bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Chunki ayrim terminlar bevosita ekvivalentga ega emas yoki madaniy kontekst farqlari mavjud. O'zbekistonda ilm-fan tilini boyitish va ixtisoslashgan adabiyotlarni ona tilida yaratish vazifasi doirasida psixolingvistika terminlarini tarjima qilish dolzarb masala bo'lib turibdi [1]. Ushbu tadqiqotning maqsadi psixolingvistik terminlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimada uchraydigan asosiy muammolarni aniqlash va ilmiy adabiyotlar hamda amaliy tajriba asosida ularni bartaraf etish strategiyalarini taklif qilishdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Terminlarni tarjima qilish masalasi tarjimashunoslik va terminologiya sohalarida keng o'rganib kelinmoqda. Termin deganda muayyan soha doirasida qo'llaniladigan, aniq ta'riflangan tushuncha ifodasi tushuniladi. Tadqiqotchilar

ta'kidlashicha, fan-texnika rivoji sabab yil sayin yangi terminlar paydo bo'ladi va ularning mazmuni kengayib, o'zgarib boradi. Masalan, X.Geldiyeva va M.Abjalova maqolasida terminlarning ko'p ma'nolilik xususiyati hamda ularni tarjimada to'g'ri qo'llash muhimligi qayd etilgan [2]. Termin bir necha sohada uchraganda har bir sohaga xos ma'no kasb etishi, bu esa tarjimada qiyinchilik tug'dirishi ilmiy adabiyotlarda alohida ta'kidlangan.

Psixolingvistik terminologiyani o'rganishga oid manbalarda, ushbu soha chegaradosh (lingvistika va psixologiya tutashgan) ekani sababli terminlarda ikki fandagi tushunchalar uyg'unlashishi zarurligi ta'kidlanadi. Biroq o'zbek tilshunosligida psixolingvistika bo'yicha hozirgacha to'liq izohli lug'at mavjud emas edi. N.Axmedova tadqiqotiga ko'ra, psixolingvistik atamalar lug'atini yaratish jarayonida chet tilidan o'zlashgan terminlar va ularning tarjimalarini to'plash hamda ularni izohlab, asl manba tilini ko'rsatish kabi usullar qo'llanilmoqda [3]. Bu boradagi dastlabki izlanishlar, psixolingvistik terminlarning inglizcha nomlanishlari, zarur hollarda ruscha variantlarini qavs ichida berib, o'zbek tilida izoh bilan tarjima qilish terminlarni standartlashtirishda muhim qadam ekanini ko'rsatadi. Xulosa qilish mumkinki, adabiyotlarda terminlarni tarjima qilishda uchraydigan muammolar konseptual va til tizimi farqlaridan kelib chiqishi ta'kidlanib, ularni hal etish uchun maxsus lug'atlar va terminologik maqbullashtirish zarurligi ko'rsatib o'tilgan.

TAHLIL

Ingliz tilidagi psixolingvistik terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda bir necha asosiy **muammo** mavjud. Ulardan biri – **terminlarning ekvivalentini topish qiyinligi**. Ko'plab psixolingvistika atamalari ilgari o'zbek tilida ishlatilmagan yangi tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, "*bilingualism*" termini hozircha adabiyotlarda "*bilingvizm*" tarzida rus tili orqali o'zlashgan holda yoki "*ikki tillilik*" shaklida qo'llanilmoqda. Qaysi variantni tanlash masalasi mualliflar orasida yagona emas, bu esa terminologik bir xillikning yo'qligini ko'rsatadi. Xuddi shuningdek, "*code-switching*" atamasini ba'zi manbalar bevosita inglizcha ishlatib, boshqa manbalarda "*kod almashtirish*" deb tarjima qilingan. Bu misollar terminlarni tarjima qilish uslubi turlicha bo'lishi mumkinligini va standartlashmaganligini ko'rsatadi [4].

Ikkinchi muammo – **terminlarning ko'p ma'noliligi va ma'no farqlari**. Ayrim atamalar ikki tilda bir-biriga to'g'ri mos kelmasligi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "*competence*" atamasi tilshunoslikda til qobiliyatini anglatib, o'zbek tilida "*kompetensiya*" so'zi umumiy qobiliyat ma'nosida kengroq qo'llaniladi.

Natijada, “communicative competence” iborasini o‘zbekchada “*kommunikativ kompetensiya*” deb aynan tarjima qilish tushunmovchilikka olib kelishi mumkin, chunki o‘zbek tilida bu atamaning mazmun doirasi noaniqroq. Bunday hollarda tarjimonlar terminning asl ilmiy ma’nosini izohlab berishga majbur bo‘ladi yoki yangi, aniqroq ibora yaratishga ehtiyoj seziladi.

Uchinchi muammo **milliy-madaniy xususiyatlar**. Ingliz tilidagi psixolingvistik terminlar asosan universal ilmiy tushunchalar bo‘lsa-da, ularni o‘zbek tilida ifodalashda milliy madaniyat va til an’analari inobatga olinadi. Masalan, “*mother tongue*” termini o‘zbek tilida “*ona tili*” deb tarjima qilinadi va bu atama o‘ziga xos madaniy-ma’naviy yukga ega. Ayrim boshqa terminlar ham o‘zbekchada xalqona iboralar yordamida beriladi: “*inner speech*” atamasi “*ichki nutq*” tarzida ifodalanib, keng jamoatchilikka tushunarli shaklga keltiriladi. Terminlarni mahalliyashtirish jarayonida ularning mazmunini to‘liq yetkazish va shu bilan birga, o‘zbek tilining boy ifoda imkoniyatlaridan foydalanish muvozanatini topish lozim. Aks holda, termin juda qiyin va tushunarsiz yoki, aksincha, ilmiy aniqligini yo‘qotgan oddiy so‘zga aylanib qolishi mumkin.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun bir qator **yechim va strategiyalar** taklif etiladi. Birinchidan, **psixolingvistik terminlarning izohli lug‘atini tuzish va muntazam yangilab borish** zarur. Bunday lug‘atda har bir terminning o‘zbekcha talqini, kerak bo‘lsa, qavs ichida inglizcha (va ruscha) asl shakli keltirilib, batafsil izoh berilishi lozim. N.Axmedova va hamkorlarining izlanishlari shuni ko‘rsatdiki, terminlarni tartibga solish va izohlash orqali ularni to‘g‘ri qo‘llash osonlashadi. Masalan, lug‘atda “*language acquisition*” – “*tilni o‘zlashtirish jarayoni*” tarzida izohlansa, bu atamaning mazmuni aniqroq anglashiladi va boshqa yaqin terminlar bilan farqi belgilab beriladi. Ikkinchidan, **terminologiyani standartlashtirish** uchun mutaxassislar hamkorligini yo‘lga qo‘yish muhim. Tilshunoslar, psixologlar va tarjimonlar ishtirokida maxsus ishchi guruhlar tuzilib, muhim psixolingvistik atamalarning eng maqbul o‘zbekcha muqobillari kelishib olinishi kerak. Bu ilmiy maqolalar, darsliklar va lug‘atlar orqali mustahkamlanib borilsa, amaliyotda yagona terminologiya shakllanadi. Uchinchidan, **tarjima strategiyasini tanlashda kontekst va auditoriyani inobatga olish** lozim. Ilmiy maqolalarda, imkon qadar, xalqaro terminlar qavs ichida asl tilda ham berib borilsa, mutaxassislar ularni anglab oladi va xalqaro ilmiy muloqot uzilmaydi. Boshqa tomondan, o‘quv adabiyotlari va ommabop manbalarda atamalarning sodda tushuntirishlari kiritilishi kerak, bu keng kitobxonlar uchun qulaylik yaratadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, psixolingvistik terminlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida ko‘plab murakkabliklar mavjud, biroq ular hal etib bo‘lmaydigan emas. Muammolar asosan tillararo farqlar, ilmiy tushunchalarning uyg‘unlashuvi va tarjima an‘analariga borib taqaladi. Ushbu ish doirasida tahlil qilingan masalalar – termin uchun ekvivalent topishdagi qiyinchilik, ko‘p ma’noli atamalarni farqlash, milliy madaniy xususiyatlarni hisobga olish – barchasi psixolingvistika terminologiyasini rivojlantirish jarzonining tabiiy qismidir. Ularni hal etish yo‘llari sifatida terminlarni standartlashtirish, izohli lug‘atlar tuzish, mutaxassislar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish va maqsadli tarjimonlar tayyorlash kabi chora-tadbirlar taklif etildi. Quvonarlisi, O‘zbekistonda allaqachon bu yo‘nalishda ilk qadamlar qo‘yilmoqda, yangi lug‘atlar yaratilayapti, terminologiyaga e’tibor ortmoqda. Kelgusida ushbu sa’y-harakatlar davom ettirilsa va davlat miqyosida qo‘llab-quvvatlansa, psixolingvistika kabi murakkab sohaning tushunchalari ona tilimizda aniq va ravon ifodalanishi ta’minlanadi. Bu esa nafaqat tarjimonlar va olimlar, balki talaba va o‘qituvchilar uchun ham katta yordam bo‘lib, ilm-fanning rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABUYOTLAR

1. Vazirlar Mahkamasi qarori №610 (2017). Chet tillarni o‘qitish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida. Lex.uz hujjat №3304915. (The Cabinet of Ministers of Uzbekistan Decree No.610, 2017, “On improving foreign language learning”).
2. Geldiyeva, X., & Abjalova, M. (2021). Terminlarni tarjima qilish masalalari. In Komp’yuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar (Respublika ilmiy-texnikaviy konferensiyasi materiallari), Vol. 1, No. 1, pp. 85–89
3. Axmedova, N. (2024). Lexicographic interpretation of psycholinguistic terms. *Modern Science and Research*, 3(2), 255–257.
4. Rakhmonkulov, A. R. (2025). Psixolingvistik terminlarning qiyosiy tahlili. *Ta’limning zamonaviy transformatsiyasi*, 16(1), 34–36